

Posudek na rigorózní práci

Název rigorózní práce : *Výhrada svědomí jako součást svobody myšlení, svědomí a náboženského vyznání s důrazem na medicínskou oblast*

Autorka rigorózní práce: *Lucia Madleňáková*

Hodnocení rigorózní práce jsem rozdělil do několika oblastí, ke kterým se v posudku postupně vyjádřím.

1) Výběr tématu, formulování cílů:

Výběr tématu lze hodnotit jednoznačně pozitivně, neboť problematika výhrady svědomí je v české literatuře téměř nezpracována a taktéž v judikatuře Ústavního soudu zatím spíše absentuje (s výjimkou otázek vojenské služby). Pozitivem takového výběru obecně je přispění do ústavněprávní diskuse a vyplnění „mezery“ v této diskusi uceleným pojednáním o dané otázce, logickým rizikem však zároveň vždy nutnost řadu otázek poprvé zformulovat, systematizovat a pokusit se vyjasnit.

Cíle, které si autorka v práci předsevzala, lze považovat při jakémkoli pojednání o problematice výhrady svědomí za klíčové. V zásadě je potřeba vyjasnit lidskoprávní povahu výhrady svědomí, tedy otázky, zda jde o veřejné subjektivní ústavní právo a jaký je obsah tohoto práva, resp. co toto právo zahrnuje (garantuje). Obě tyto otázky autorka v úvodu formuluje. Navíc přidává další, a to, do jaké míry lze výhradu svědomí vázat pouze na náboženské vyznání. S ohledem na to, že výhrada svědomí bývá zmiňována nejčastěji v souvislosti s určitým náboženským přesvědčením, lze vyjasnění této otázky taktéž považovat pro ústavněprávní vědu za poměrně významnou.

Výběr tématu i formulování cílů tak hodnotím velmi pozitivně.

2) Struktura práce:

Samotná struktura práce se jeví jako logická – popis od obecného ke konkrétnímu (lidská práva – svoboda myšlení, svědomí, vyznání – výhrada svědomí) a posléze zaměření se na jednu specifickou oblast, kde se výhrada svědomí uplatňuje nejčastěji (zdravotnictví). Nejsem zcela přesvědčen o nezbytnosti zařazení kapitoly 1, která je určitým úvodem do lidskoprávní problematiky. U rigorózní práce orientované na úzký výsek lidskoprávní problematiky není nutno čtenáře seznamovat s obecnými základy, nejsou-li pro samotný popis problému důležité. Pojednání o otázkách např. Radbruchovy formule, postavení lidskoprávních smluv v ústavním pořádku či testu proporcionality v judikatuře ÚS je vhodnější zmínit vždy až v souvislosti s konkrétními aspekty výhrady svědomí (např. výhrada svědomí jako subjektivní ústavní právo kolidující s jinými ústavními právy a posuzování této kolize testem proporcionality apod.). Zároveň je potřeba spravedlivě dodat, že vzhledem k tomu, že práce bohatě splňuje rozsahové požadavky, není úvod práce výsledkem snahy o umělé navýšení rozsahu textu.

Zde předesílám, že samotná struktura práce je vždy z velké části subjektivní, tudíž nelze zcela předjímat záměry autorky, otázku je možno vyjasnit při obhajobě práce. Jako vhodnější bych osobně považoval namísto obecného uvedení do lidskoprávní problematiky začít práci spíše bližším vymezením pojmů, se kterými bude následně pracováno, popř. vymezením různých náhledů na ně (myšlení, svědomí, vyznání, náboženství, přesvědčení, víra atd.), popř. kontextů, ve kterých se objevují. Takto je s nimi čtenář seznamován až při rozboru jednotlivých lidskoprávních dokumentů. Speciálně u tématu výhrady svědomí jde o poměrně obtížnou problematiku, neboť přesahuje do roviny filosofické či metafyzické a pro výklad institutu výhrady svědomí jako veřejného subjektivního práva je daleko významnější význam a účel tohoto institutu, než samotné jazykové vyjádření či pozitivněprávní zakotvení v ústavách či úmluvách.

Jinak je struktura práce v zásadě vhodná a odpovídá cílům, které si autorka předsevzala.

3) Práce s prameny a formální stránka:

Pozitivně hodnotím práci s cizojazyčnou literaturou, jakož i podrobné přiblížení rozhodovací praxe ESLP. Autorka korektně odkazuje na použité prameny a soudní rozhodnutí.

K formální stránce a práci s prameny však musím učinit několik drobných výhrad. První se týká nejednotné citace rozhodovací praxe ESLP, kdy je ve většině případů příslušné rozhodnutí správně vymezeno názvem, datem rozhodnutí a číslem stížnosti, někde je však identifikace stručnější (např. pozn. č. 116, 277, taktéž v přehledu literatury). Způsob citace by měl být v celé práci jednotný. Zejména u anonymizovaných rozhodnutí typu „X. proti“ je potřeba vždy podrobnější identifikaci uvést. Např. v příloze shrnující klíčová rozhodnutí ESLP je pak obtížná orientace, když názvy některých anonymizovaných rozhodnutí jsou zcela totožné a jakákoli bližší identifikace chybí.

Velmi zdrženlivý postoj obecně zaujímám k citacím z wikipedie, které by se v odborné práci neměly objevit (pozn. č. 1). Je možno využít wikipedii jako vhodnou pomůcku pro dohledávání informací a pramenů, ale vždy je potřeba informaci dohledat, ověřit a ocitovat z „věrohodnějšího“ zdroje.

Místy se v práci objevuje též nešvar tzv. „koláží“, kdy je celá věta či souvětí samotnou citací bez jakéhokoli uvedení, popř. je takto za sebe skládáno i více citací (např. s. 17-19, s. 33). V práci však nejde o pravidlo, spíše výjimku.

Práce neobsahuje zásadní gramatické či stylistické chyby, místy se však vyskytuje slovenský termín namísto českého (např. „Francouzsko“, „tamže“).

4) Věcný obsah:

Značná část práce obsahuje vlastní závěry či interpretace samotné autorky, což je nutno hodnotit jednoznačně kladně, bez ohledu na to, zda se obecně vždy oponent a autor práce názorově shodnou. V případě posuzované rigorózní práce navíc se závěry autorky, které formuluje ve vztahu ke předsevzatým cílům, též věcně souhlasím. Tedy lze autorce přisvědčit, že výhrada svědomí

- je subjektivním ústavně garantovaným právem, které je možno dovodit ze svobody myšlení, svědomí a vyznání,
- že toto právo není principiálně navázáno na náboženské vyznání, nýbrž disponují jím též jedinci, kteří jsou bez vyznání.

Autorka správně upozorňuje na značné terminologické problémy, spojené jak s vymezováním obsahu samotných diskutovaných pojmů (svoboda myšlení, svědomí, vyznání, náboženství, víry, přesvědčení apod.) tak s jazykovými ekvivalenty při překladu mezinárodních smluv, popř. jiných pramenů. Zde se opět ukazuje důležitost předem jasně definovaného pojmového aparátu a stanovení si nějakých pevných kritérií pro vymezení jednotlivých aspektů svobody jedince jako je „svědomí“, „vyznání“, „přesvědčení“ atd., přičemž těmito kritérii je pak možno testovat pojmosloví jak ve vnitrostátních, tak mezinárodních pramenech práva a docházet k závěrům, že např. jeden a tentýž pojem je v různých dokumentech či rozhodnutích chápán jinak, či naopak že různé pojmy vymezují věcně totéž. V důsledku zatím v dogmatice nejasné terminologie jsou pak často diskuse či polemiky zaměřeny více na jazykové vyjadřování než na věcnou odlišnost postojů. Např. ze tří grafických znázornění vztahu náboženství, víry a přesvědčení (s. 42 – 43) je mi jazykově i intuitivně bližší schéma č. 1, popř. č. 2, autorka se kloní ke schématu č. 3. Jinými slovy jazykově přikládám pojmu „víra“ spíše korelaci s pojmem „náboženství“ než s pojmem „přesvědčení“. Např. pacifismus či antimilitarismus pojímám jako určité přesvědčení, které může díky výhradě svědomí též umožnit neplnění určité povinnosti (vojenské), ovšem nenazýval bych ho „vírou“.

K některých částem práce či závěrům autorky, které mohou být jak podnětné, tak polemické, popř. by bylo vhodné se k nim při obhajobě vrátit se zde vyjádřím podrobněji:

Autorka správně rozděluje forum internum a forum externum u svobody myšlení, svědomí a vyznání a činí závěry o vyšší ochraně svobody náboženství, oproti svobodě myšlení a svědomí v kontextu formulace Listiny základních práv a svobod v ČR. Uvádí, že svoboda svědomí a myšlení je nedocenená, že Listina chrání u svobody svědomí jen forum internum, narozdíl od svobody náboženského vyznání (s. 35, 55). Stejně tak autorka dochází k závěrům o silnější ochraně svobody projevu náboženského přesvědčení narozdíl od svobody projevu obecně, neboť svoboda vyznání je v Listině i lidskoprávních dokumentech rozebrána v podrobnostech i pokud jde o její projev navenek. Ačkoli jde o poměrně neprobádanou oblast, nejsem si jist, že by bylo možno z dikce Listiny dovozovat, že forum externum svobody vyznání (svoboda projevu náboženského přesvědčení) by mělo mít větší váhu či větší ochranu než forum externum svobody myšlení či svědomí obecně (obecná garance svobody projevu). Je pravdou, že výčet legitimních cílů v čl. 16 a čl. 17 se liší, stejně jako samotné systematické zařazení těchto článků, přesto se spíše kloním k tomu, že ochrana obou forem svobody projevu (jak obecná dle čl. 17, tak speciální dle čl. 16) je v zásadě stejná. Prakticky by se otázka silnější či slabší ochrany, popř. určité hierarchie mohla ukázat jako důležitá při kolizi obecné svobody projevu a svobody projevu náboženského vyznání. Např. demonstrace proti interrupcím zaštitěná vedle projevu názoru též svobodou vyznání versus demonstrace pro interrupce zaštitěná pouze projevem názoru na věc. Bude mít jedna z nich automaticky přednost v případě kolize a nutnosti upřednostnit jedno z kolidujících práv? Rozdílná míra ochrany, popř. určitá hierarchizace práv je bezesporu zajímavou, spornou a poměrně obtížnou otázkou, proto je vhodné s k ní při obhajobě ještě vrátit.

Na str. 35 uvedená terminologie („nábožensky věřící“ x „nenábožensky věřící“) působí trochu zavádějícím dojmem. Svobodu nevyznávat náboženství (negativní aspekt svobody vyznání) bych označil spíše než pojmem „nenábožensky věřící“ jako „osoba bez vyznání“, popř. „nevěřící“.

Nejsem si zcela jist, co autorka rozumí „svobodou v čisté podobě“ (s. 33, též v závěru). Zřejmě jde o neomezitelnost této svobody, ale bylo by to vhodné při obhajobě vyjasnit. Navíc v práci dále autorka připouští i zásahy do fora interna právě nerespektováním výhrady svědomí a povinností vykonávat cokoli, co se svědomí přičí. Zároveň správně upozorňuje na problém vymezení jasných hranic i problém důkazní. Jde o poměrně komplikovanou otázku rozlišení mezi neomezitelnými a omezenými právy, přičemž u neomezených práv je potřeba ještě rozlišit nemožnost právní (např. zákaz mučení) a faktickou (např. svoboda myšlení). Bylo by tak vhodné vyjasnit, zda je svoboda myšlení, svědomí a vyznání (své interní podobě) pojímána v souvislosti s výhradou svědomí jako omezené základní právo (pokud ano, jaké jsou limity tohoto omezení), či zda je možno omezit až jeho externí podobu (projev navenek).

Autorka správně zmiňuje test Arrowsmith a rozlišuje „praktikování“ přesvědčení na straně jedné a projev, který je pouze „motivován či ovlivněn“ přesvědčením (s. 47). Autorka nesouhlasí s poměrně restriktivním postojem ESLP pokud jde o ochranu projevu náboženství (zužovat ochranu projevů náboženství jen na ty, které jsou vyžadovány vírou či náboženským přesvědčením a nechránit ty, které vyžadovány nejsou či jsou jen „ovlivňovány“ náboženstvím – s. 57-58). Snaha ESLP příliš rozsah čl. 9 nerozšiřovat na jednání, která jsou pouze ovlivněna či motivována vyznáním, je poměrně pochopitelná (byť nevím, zda je v současné době ideální či správně nastavená). Opatrný výklad čl. 9 může být veden obavou z opačného extrému, tedy snahou jakékoli projevy, jednání či chování zaštitovat řadou různých partikulárních náboženských či jiných „přesvědčení“ ve snaze „pokrýt“ případná omezení tohoto chování ochranou čl. 9 Evropské úmluvy (může jít o rituální zabíjení zvířat, nábožensky motivované násilí, nábožensky motivovaná diskriminace apod.). Totéž se může týkat i neplnění obecných povinností, bude-li výhrada svědomí aplikována příliš široce (např. opět v extrémní podobě neplacení daní zdůvodňované specifickým náboženským přesvědčením). Při obhajobě práce by bylo vhodné se tedy pokusit vymezit kritéria, podle kterých stanovit hranice mezi jednáním (či neplněním obecné povinnosti), které má být chráněno v rámci čl. 9 Evropské úmluvy jakožto projev vyznání či víry, a mezi jednáním, které již pod danou ochranu nespadá.

Na str. 52 je správně poukázáno na problém státních církví a otázku vztahu k čl. 9 Evropské úmluvy. Nemusí jít jen o státní církev ve formálním slova smyslu, ale též církev většinovou či historicky etablovanou. V této souvislosti je správně zmíněna problematika různých nábožensky motivovaných přísah, slibů apod. Podobně ilustrativní je v evropském kontextu diskuse o protiprávnosti umístování křížů na veřejných školách, kdy je na straně jedné argumentováno ochranou svobody vyznání v její negativní dimenzi (ochrana nevěřících či příslušníků jiných náboženství před křesťanskými symboly), na straně druhé je argumentováno tradicí a historií užívání křesťanských symbolů ve veřejném prostoru (v práci mi tak chybí zmínka o poměrně důležitém rozhodnutí ESLP Lautsi proti Itálii, byť zatím pouze druhé sekce ESLP).

Celý problém výhrady svědomí je otázkou vztahu dvou či více normativních systémů, a to práva na straně jedné a vnitřních morálních kodexů jednotlivců, které mohou být s pozitivním právem v rozporu, na straně druhé. Pojednání o výhradě svědomí je tak konkretizací odvěké právně-filosofické diskuse o vztahu práva a morálky. Tohoto aspektu je si autorka vědoma a v práci se o něj opírá, přičemž správně zmiňuje dva možné obecné přístupy k výhradě svědomí: buď musí být tato výhrada pozitivním právem předvídána nebo ji lze nalézt až v rozhodování soudů aplikací některého ze základních práv. Autorka se kloní k druhému závěru, s čímž lze souhlasit, nacházíme-li základ ústavního subjektivního práva ve svobodě svědomí a vyznání.

Otázkou však je, jak dalece lze ještě výhradu svědomí uplatňovat, tedy jaká by bylo možno nalézt resp. stanovit určitá limitní kritéria, kterými by bylo možno se řídit při určení toho, zda ještě jde o soudně vynutitelnou výhradu svědomí. Opět se lze k této otázce na obhajobě vrátit, ostatně autorka sama správně konstatuje, že v případě uplatňování výhrady svědomí dochází k zásahu do principu obecnosti právní regulace, popř. rovnosti před zákonem (s. 72 – 74). Možná kolize vnitřní individuální morálky každého jednotlivce s obecně závaznými pravidly a přílišné rozšiřování koncepce výhrady svědomí může vést k nežádoucímu důsledku individualizace a partikularizace právního řádu. Kde tedy hledat rozumnou hranici?

Autorka na příkladu medicínské oblasti formuluje typické příklady uplatňování výhrady svědomí, jak ze strany lékařů či zdravotníků obecně, tak ze strany pacientů, přičemž zmiňuje i klíčové praktické aspekty uplatnitelnosti výhrady svědomí (např. dostupnost alternativního řešení zdravotní péče při výhradě svědomí na straně lékaře či ochrana práv rodičů versus veřejný zájem na ochraně zdraví dítěte při výhradě svědomí rodičů vůči poskytování lékařské péče). Tato část tak vhodným způsobem ilustruje na konkrétních příkladech i právních sporech obecné teze předchozích kapitol.

Lze shrnout, že autorce se podařilo zmapovat o popsat dosud nepříliš českou literaturou rozebíraný problém výhrady svědomí jakožto součásti ústavní garance svobody svědomí a vyznání. Ačkoli nejde o komplexní a vyčerpávající popis problematiky, což autorka v závěru zmiňuje, práce představuje solidní základ pro další zkoumání otázky výhrady svědomí, ať již z pozic ústavně právních, tak právně filosofických.

Práci proto doporučuji k ústní obhajobě.

V Olomouci dne 7. 7. 2010



JUDr. Michal Bartoň, Ph.D.,
katedra ústavního práva
PF UP Olomouc